

д-р Јованка Друговац

АНТОН ПАНОВ

Антон Панов е еден од основоположниците на современата македонска драмска литература, заедно со Васил Иљоски и Ристо Крле, како и некои други драмски писатели од периодот меѓу двете светски војни.

Во нашата книжевна историја околу датата на неговото раѓање се среќаваат повеќе податоци, а и самиот Панов ги посочува годините од 1905 до 1908 година како можни години на своето раѓање. Сепак, како официјална дата ја земаме 1906 г., месец април, ден 13, град Стар Дојран и сиромашно рибарско семејство на Горѓи и Маруша, негови родители.

Најраното детство го поминува во времето на национална, социјална и културна обесправеност на македонскиот народ, во времето кога Македонија била разделена на три дела, како резултат на Втората балканска војна од 1912 година. И во тоа бурно време, сосема беше неминовно менувањето на училиштата. И така, основното училиште го започна во Стар Дојран во 1912 година на српски јазик, потоа 2 години посетуваше училиште на бугарски јазик, а кога во 1916 г. беше бомбардирано неговото родно место и уништена семејната куќа, семејството Панови се преселува во Струмица која ја чувствуваше како втор роден град. Но, понесен од љубовта кон музиката, во 1923 г. заминува за Белград каде што го продолжува школувањето во 3-тата машка гимназија, паралелно го посетува музичкото училиште, хорист е во белградската опера, член е на белградскиот Народен театар, а од 1936 г. е професионален писател кој, сепак работи во Народната библиотека во Скопје, Секретаријатот за култура.

1925 година е година која ја нотираме како година на сериозен почеток на книжевното творештво на Панов. Во тоа време пишува песни на македонски и на српски јазик.

Антон Панов литературно се развива и дејствува во времето на Рацин и по него, обидувајќи се во разни литературни жанрови, настојувајќи што е можно повеќе и самиот да придонесе за развитокот на македонската национална литература. Драмата „Печалбари“ му обезбеди истакнато место во македонската литературна историја. Самиот тој по еден повод пишува: Првата и најбучна наша литературна манифестација беше појавата на мојата драма „Печалбари“. А самата појава на ова дело предизвика критички

одгласи кои можат да се поделат во две групи: на првата и припаѓаат одгласите за театарската претстава, а на втората критиките за „Печалбари“ како литературно дело. Дури и најстрогите белградски литературни критичари, Јован Поповиќ и Велибор Глигориќ, не можеа на тој текст да му ги негираат уметничките литературни квалитети, што тоа и такво признание означуваше една крупна победа на тој план, на планот на борбата на здобивање свој национален литературен јазик. Една мала група, тогаш млади писатели, независно еден од друг, Кочо Рацин, Коле Неделковски, Антон Панов, Васил Иљоски и Ристо Крле ја извојуваа таа победа на тоа поле: признавање на македонскиот литературен јазик и право на постоење рамноправно до другите јазици.

Квалификацијата првата и најбучна наша литературна манифестација свртува внимание на Панов како човек и писател, на она нарцисоидно во него, на она величие во кое тој веруваше се до смртта.

Вредноста и значењето на делото на Панов доаѓа и од фактот што тој, прв во периодот меѓу двете војни го напушти пишувањето на локален дијалект, обидувајќи се да афирмира повеќе дијалектни белези, со што го помогна создавањето на нашиот литературен јазик. Но, по триумфалниот успех на „Печалбари“ кој не е повторен со друго дело на Панов, остана една дилема: што објаснува овој парадокс во творештвото на Панов!

Меѓутоа, некаков парадокс, пишува акад. Г. Тодоровски, уште во почетокот на 1955 година има и во развојот на македонската литература меѓу двете војни: Место логично оформување на современата литература преку појавата на пооделните родови, како што логично следува, нашата литература знае за еден понеобичен тек на развојот. Пред да се појави Рацин со своите „Бели мугри“, пред да се појави Венко со своите стихозбирки „Огинот“ и „Народни бигори“, пред да се појави Коле Неделковски со своите „Молскавици“, нашата литература регистрира постигања во областа на драмата, чии почетоци ги согледуваме уште во првата деценија на нашиот век со „Македонска крвава свадба“ на Војдан Чернодрински и низ изведбата на „Ленче Кумановче“ од Васил Иљоски во 1928 година итн., итн.

За да ја согледаме димензијата на „Печалбари“ мораме да ги согледаме причините за поизразитата појава на драмски дела во литературната активност на македонски јазик меѓу двете војни. Најлогичната претпоставка

не води кон неколку одговори: интересот кон тогашните театри кон битовата драма во која ќе се чуе песна и ќе се види игра; привлекување публика од редовите на македонските широки маси во театрите. Во овие одговори делумно се наоѓа и клучот на разрешувањето на вредносната, естетската и националната димензија на Печалбари. Но, Панов со право беше засегнат што ова дело е третирано единствено како битова драма. Некако по инерција, таа типолошка ознака се преповторува иако, не е неточна, но не е ни сосема доволна за определувањето на оваа драма како трагедија, социјално и национално детерминирана со фолклорни елементи и етичка тензија. Преку фолклорниот елемент Панов ја фаќа врската со своите претходници со која се остварува континуитетот во стилскиот развој на македонската драмска книжевност и литературата во целост. Фолклорното, значи, е конститутивен елемент и на еден литературен континуитет што знае за многу прекин и е мост на поврзувањето на фолклорниот реализам (со романтичарски рефлексии) на Цепенков и на Чернодрински, а со оној друг свој социјален елемент се легитимира и како фактор на надминувањето на овој стилски модел во македонската литература. Колку и да е тој модел жилав, со силна традиција, илустрираат и песните на Мајски, драмите на Ѓлоски и Крле иако и во нив идејно и драматуршки се осамостојуваат тенденциите за кои исто така може да се рече дека се мостови преку кои води патот кон еманципирањето на македонската драма.

Кога зборуваме за оваа драма, ќе укажеме и на тоа дека има укажувања според кои во Печалбари е вткаен и еден личен елемент, но сепак, не се работи за едно од општите творечки начела. Мојата драма, вели Панов, се појавува како резултат на текот на животната борба и формирањето на мојот книжевен опус. И печалбарството е борба, животна а него, Панов го означува или го именува како, македонски живот.

Интересно е дека оваа драма се наоѓа и во превод на германски и на словенечки јазик, а ја наоѓаме и во други уметнички форми: балет, под наслов „Легенда на езерото“, по војната изведен во Ленинград и во Софија и, како опера. Имено, според либрето на Панов, а според мотивите на драмата, Јосип Славенски компонира опера, под ист наслов.

Во другите драмски текстови „Стега“ или „Вероника самарак“, „Пиликатник“, „Препородени“, „Градинар“, „Среќно семејство“, Панов ќе се обиде да проговори за човечките конвулзии и социјалните антагонизми низ поинакви изразни форми, и трагањето по тие форми на изразувањето е еден факт на неговиот творечки темперамент. Самото трагање, меѓутоа не беше доволно. Панов долго и амбициозно се бараше себеси низ тој нов израз, но целта како постојано да се оддалечуваше од неговите идеи и замисли. Цела една трагична бездна стои меѓу нив и брегот отспротива, каде што опсесивно, можеби и фатално мамејќи, предизвикувајќи, му се прикажуваше целта како освоена стварност и како фатаморгана, сон и недосонета вистина за себеси, за своите творечки ефективи. Затоа, безвреднуван, со самиот факт што неговите дела, како по нечиј таен заговор против него (како што самиот веруваше) не можеле да го повторат успехот на „Печалбари“.

Што се однесува, пак, до неговото поетско дело има некоја своја литературна вредност. Песните, предложени за објавување во „Српски книжевни гласник“, беа всушност песни во проза, во манирот на Тагоре. Во 1937 г. во Луч е објавена песната „Врни се во дом“, која има свое книжевно-историско значење бидејќи е напишана на македонски јазик и под влијание на македонската народна поезија. Оваа песна А. Алексиев ја смета за прв литературен прилог во македонската млада литература и на современ македонски јазик, бидејќи и Иљоски и Рацин и Марковски многу подоцна се јавија со своите текстови на македонски јазик. И акад. Б. Ристовски оваа песна посебно ја издвојува и вели дека оваа стихотворба е единствена (позната) од ваков карактер во македонската поезија на Вардарскиот дел на Македонија во дваесетите години.

Со својот не систематичен дух, Панов скока од песна на песна, од песна на расказ, од расказ на есеј, од есеј на драма и само во драмската литература се наоѓа себеси и се остварува како писател со убава репутација.

Во расказите, пак, ја следи логиката на еден анемичен критички реализам, расказите се со грубо тенденциозна преднамера, со отворено небелетристичка наметливост, со платен данок на онаа груба декларативност што беше изразита белетристичка нефункционалност на најслабата социјална литература меѓу двете војни.

А текстот „Живи гробови“, чиј поднаслов гласи Започнат но недовршен роман од белградскиот живот, Димитар Митрев, како рецензент, овој текст го нарекува рудиментарност и сосема е во право како што е во право и во однос на писмата и теоретските размислувања на Панов за литературата и театарот изнесени во ракописот Перспективни рефлексии. Имено, во Дојран, на 1. 1. 1945 г. Панов го заврши ракописот „Потсетник за практична работа во театар“, или според првата верзија, „Требник за раководство на мали театри“, за кој Митрев го даде својот суд. И овој ракопис, како и неговите статии, предавања, писма служат и како илустрација за неговите творечки интересирања, преку нив ја разбираме неговата творечка лабораторија и, самиот него и како човек и како автор.

Панов е еден од оние писатели кои постојано живеат во творечка треска, кои веруваат во себе. Неговиот израз е најчесто елементарен, дури и суров, премногу директен, но тука и таму и со еден колорит.

И профучеа многу луѓи низ неговиот макотрпен живот, исполнет со остварени и неостварени творечки замисли, со недоразбирања, неприфаќања, омаловажувања, лична суета и нетрпеливост, судири со паланечката малограѓанштина, но и со најавторитетниот дел на литературно-критичката арбитража, конфликти со себеси, своите идеи и сфаќања, својот неприлагодлив карактер. Меѓутоа, по познатата порака по изведбата на „Печалбари“ во Струмица, а по повод јубилејот, можеби сметките со минатото се измирени. Се друго што остана неречено или недоречено од Панов, а што е значајно за неговиот живот и неговото творештво, и припадна во надлежност на литературната историја, социологија и психологија на литературното творештво. Но, фактот што драмата „Печалбари“ и денес се изведува, кажува дека Панов не е писател на минатото, најмалку писател на еден историски миг, сеедно што, бездруго е писател на една литературна школа чии основи, наоѓајќи се во минатото, и припаѓаат на историјата.